

Kolegyně / Kolegové:

Přednáška *Úvod antropologie I* představí nástin antropologie v její celostní = bio-socio-kulturní podobě, její minulost a současnost, paradigmatata, metody, výsledky výzkumů. Texty vám budu posílat každý čtvrtek do poskytovny.

Zkouška proběhne ústně, otázky budou vycházet ze zmíněných textů; seznam otázek vám pošlu v listopadu. Budu rád, pokud se v průběhu semestru budeme moci vrátit k prezenční výuce.

Zatím, abychom se osobně poznali a mohli si vyměnit názory týkající se problematiky antropologie, způsobů studia apod., dovolím si vám nabídnout individuální konzultace, které by probíhaly vždy ve čtvrtek od 12,00 do 13,45 hodin.

S pozdravem

Jaroslav Malina

V Brně 5. října 2020

Úvod do antropologie I

Podzimní semestr akademického roku 2020–2021

8. 10. 2020

ANTROPOLOGIE

(z řečtiny: *άνθρωπος* [anthrópos], „člověk“, *λόγος* [logos], „nauka, věda; myšlenka, intelektuální činnost; rozum; slovo, řeč; důvod; počet“ = „věda o člověku“)

interdisciplinární bio-socio-kulturní věda (stažený tvar termínu „biologická, sociální a kulturní“ antropologie) o biologické, sociální a kulturní existenci člověka a lidské společnosti; v obecnějším smyslu nauka hledající odpovědi na základní otázky lidského rodu: „*Odkud jsme? Jací jsme? Kam jdeme?*“

Gauguin: Odkud přicházíme? Co jsme? Kam jdeme?

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Gauguin Chajjáma asi neznal,
jinak by se tak naivně neptal.

Vysvětlivky

Gauguin, Paul (7. 6. 1848, Paříž, Francie – 8. 5. 1903, Atuona, Markézy, Francouzská Polynésie), francouzský malíř; vůdčí osobnost postimpresionismu. Vyšel z impresionismu, ale postupně si vytvořil vlastní osobitý styl. Tíhl k symbolismu (*Rusalka*, 1889), mystice a náboženství, obracel se k přírodě jako tvůrkyni zákonů pro lidské city, ale i jako k prostředku proti lidské bolesti a strachu ze smrti. Utíkal od západní civilizace, kde přísná sexuální morálka vnímala erotickou přitažlivost s pocity ohrožení, ba nepřátelství, a hledal přirozený vztah k lásce a tělesné radosti v „ráji“ tichomořských ostrovů. V obrazech zdejších lidí mu splýval člověk s přírodou, na cestě ke kořenům lidství křísil i prastarý mýtus oboupohlavnosti, jak můžeme číst v jeho knize *Noa Noa (vznik 1893–1894)*, která odráží tradiční maorské kultury: „S živočišně vláčným půvabem svého oboupohlavního vzezření kráčel přede mnou. Myslel jsem, že v něm vidím žít ztělesněnou všechnu nádheru rostlinstva kolem. Byl to člověk, kdo přede mnou šel? Byl to dětský přítel, který na sebe současně vzal jednoduché i složité rysy své povahy? Nebyl to spíše již les sám, živý les, bezpohlavní a svůdný?“ Gauguinovy obrazy z Tahiti jsou prostoupeny harmonickou krásou a v posledním tvůrčím období obzvláště roztouženou erotikou: *Te Arii Vahine* (1896), *Dívky s květy manga* (1899), *A zlato jejich těl* (1901), tedy v době, kdy byl sužován pokročilou syfilidou a stal se závislým na uklidňujícím morfiu a alkoholu.

Chajjám, Omar (18. 5. 1048, Nišápúr, provincie Chorásán, Írán – 4. 12. 1131, Nišápúr, provincie Chorásán, Írán), perský matematik, astronom, filozof a básník. Své životní pocity, zejména skepsi, ale i přesvědčení užít si prchavých okamžiků vezdejšího života ukládal do střídmych čtyřverší – *rubá'í*: dva verše rozvíjejí téma, třetí verš, který se s ostatními verši zpravidla nerýmuje, přináší zvrát, čtvrtý pointu. Jeho verše jsou stále předmětem výkladů, překladů, parafrází, pojednání a je zřejmé, že dalším generacím mají jeho brilantně vyjádřené existenciální pocity stále co říci.

Paul Gauguin, *D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous? (Odkud přicházíme? Co jsme? Kam jdeme?)*, 1897–1898, olej, plátno, 139,1x374,6 cm, Museum of Fine Arts, Boston, USA.

Na tomto rozměrném plátně malíř zachytil existenciální otázky, které si lidstvo setrvale klade od svého vzniku... Dočká se někdy odpovědi?

Antropologicky zaměřené spekulace a úvahy sahají hluboko do minulosti a vyznačovaly se nejruznější historickou proměnlivostí, kulturní a intelektuální různorodostí. Těžiště antropologického myšlení se v průběhu dějin západní civilizace přesunulo z oblasti náboženství, teologie a filozofie do sféry specializovaných vědeckých disciplín přírodovědného, sociálního a kulturologického zaměření. Na přelomu dvacátého a jedenadvacátého století někteří zastánci tzv. postmodernismu zpochybnili tradiční paradigma modernity spočívající ve víře v pokrok a potenciál racionálního vědeckého výkladu světa (*scientia est potentia*). Tento obrat společně s důrazem na vedlejší negativní důsledky moderní civilizace (nedostatek energie, surovin, potravin, globální ekologická krize, přelidnění, bohatství a chudoba, války apod.) vedl na poli antropologie ke kritice tradičního antropocentrismu.

antropocentrismus (z řečtiny: *anthrōpos*, „člověk“ a z latiny: *centrum*, „střed, středový bod; jádro; ústředí“), názor, podle něhož má člověk ústřední postavení mezi ostatními jsoucny nebo na světě vůbec. Jednou z charakteristik antického antropocentrismu je i výrok sofisty Prótagora z 5. století př. n. l.: „*Anthrōpos metron tón pantón*“ („Člověk je mírou všech věcí“). Antropocentrickému chápání světa se dostalo kritického posouzení mimo jiné ze strany moderního environmentálního myšlení, a to z toho důvodu, že výhradní soustředění se

na zájmy a potřeby člověka vede (a) k opomíjení relevantních zájmů a potřeb ostatních součástí přírody, což je „morální“ aspekt kritiky, a (b) ničení životního prostředí („praktický“ aspekt). Do morálního rozvažování lze přitom v závislosti na vlastním filozofickém přesvědčení zahrnout zvířata, rostliny a v posledku i planetu Zemi jako celek.

Otázku o původu člověka si lidstvo klade již po tisíce generací. Člověk sám sebe většinou chápal jako něco zvláštního, výlučného, neopakovatelného, odlišného od přírody a světa zvířat, ale na druhé straně z přírody vzešlého a navždy s ní spojeného. Hranice mezi lidmi a zvířaty byla v různých dobách vedena mnohdy velmi ostře, jindy zase poměrně nezřetelně (přirozenost lidská).

Odlišení člověka od ostatních živočichů však není tak obsáhlé a hluboké, jak se často tradovalo: některé živočišné druhy mají složité a obsahově bohaté komunikační systémy, ne nepodobné lidským, jiné používají nástroje, a dokonce je i vyrábějí, některé druhy žijí ve složitých hierarchicky uspořádaných společnostech a „vyučují“ mláďata různým inovacím prostřednictvím přenášené tradice. Žádný z živočišných druhů se však nevyrovnal člověku ve složitosti a rozmanitosti kognitivních procesů a behaviorálních strategií. Lidé využívají a přetvářejí přírodu, vyrábějí a používají nástroje a spotřebovávají produkty kvalitativně jinak než ostatní živočichové, způsobem, který překračuje schopnosti kteréhokoliv jiného druhu. Lidé se nepřetržitě učí celý život a na základě symbolické komunikace vytvořili rozmanité společnosti a kultury. Lidský jazyk je tvárný, rychle a snadno vyjádří nepřeberné množství pojmů, emocí, akcí, idejí (na rozdíl od několika set symbolů, které se naučilo v laboratorním prostředí jen několik desítek goril, orangutanů a šimpanzů). I v chování jsou lidé dynamičtější, proměnlivější a bohatší. Lidská psychika se vzdálila pouhému bezprostřednímu nazírání skutečnosti: vznikl zvláštní svět člověka – svět myšlenek, fantazie, předjímání budoucnosti, plánování, uskutečňování představ, snů, idejí a boje za ně nebo proti nim – a dnes existuje i svět virtuální reality.

Lidé jsou vychováni v nejrozmanitějším společenském prostředí – lovecko-sběračským počínaje a vysoce technizovaným konče (společnosti postindustriální, postnedostatkové apod.). Největší péči věnuje člověk svým potomkům v raném dětství (bez mateřské lásky a lidského kolektivu jen zřídkakdy vzniknou plnohodnotné osobnosti). Posléze výchovu více či méně přebírají instituce (škola, stát). Usměrněná výchova připravuje novou generaci pro život ve společnosti tak, aby jako dospělá mohla přenášet a zmnožovat získané sociální normy a hodnoty. Evoluční proměny lidského druhu vyústily do stadia „nehotovosti“, a člověk proto může a musí konstruovat svůj život v dědičně vymezených hranicích a vytvářet tak sebe sama v různých podobách. Tato „specializace na nespécializaci“ člověku umožnila překonat „neměnný“ způsob života, který vedli jak jeho nejbližší, tak i vzdálení vysoce specializovaní příbuzní. Určité specializace existují: změna pohybu od kvadrupedie k bipedii; velký, složitý a mimořádně výkonný mozek; ruka schopná úchopu, s palcem v opozici proti ostatním prstům; osvojení si různých systémů řeči – jazyků (znakových i slovních). Tyto a další specializované struktury umožňují lidský způsob života: těžit materiál (látky), energii a informace z prostředí, aniž by byl člověk závislý pouze na potravních řetězcích přírody.

kvadrupedie

(z latiny: *quadrupēs*, „čtyřnohý; čtvernožec“; anglicky: *quadrupedy, quadrupedalism*)

ohyb po čtyřech končetinách typu noh. Obratlovci se čtyřmi původně kráčivými končetinami, vhodnými k pohybu na souši, jsou řazeni do jedné taxonomické jednotky

čtvernožci (*Tetrapoda*), kam patří všichni obojživelníci, plazi, ptáci a savci. Kvadrupedie je typickým pohybem pro většinu z nich, nejznámější výjimky představují ptáci a netopýři (přední končetiny jsou primárně modifikovány k letu), kytovci a sirény (zadní končetiny zakrněly, přední jsou využity jako ploutve), ploutvonožci (přední a zadní končetiny jsou v různé míře veslovitého tvaru), člověk (habituální bipedie, přední/horní končetiny využity k uchopování a manipulaci), hadi a červoiři (většinou zcela bez končetin). Kvadrupedie u primátů se dělí na několik typů, které odpovídají celkové hmotnosti živočicha a ekosystému, v němž žije.

bipedie

(z latiny: *bipes*, „dvojnožec“)

1. obecně se za bipedii považuje pohyb po pevném podkladu při dominantním (nebo výlučném) použití pánevních končetin. Mezi blanatými obratlovci (Amniota) byly bipední skupiny zejména u druhohorních dinosaurů a dnes je bipedie rozšířena u jejich potomků, ptáků; u savců jiných než vyšších primátů někdy pozorujeme bipední skákání (tarbíci, klokani);

2. dvojnohá chůze, která je spojená s řadou zásadních změn ve stavbě těla a chování. Předpokládá se, že jako taková je u primátů unikátní pouze pro skupinu homininů a vznikla tedy nejméně před 6 miliony let. Je to jediný typ lokomoce, který se mláďata (děti) homininů učí několik let. To je spolu s nezralou nervovou soustavou činí po dlouhou dobu prakticky bezmocná a odkázaná na rodičovskou péči a ochranu skupiny.

Základní tělesnou stavbou však člověk zůstal stále primátem, od některých z nich se dokonce jen liší málo. To, čím se od svých předků i současných primátů však výrazně odlišil, je lidské chování. Klíč k různým směrům evoluce chování je nutno hledat především v lidském mozku. Člověk je tvůrcem kultury (srovnej: *cultura versus natura*, kultura je vše, co není natura, tj. příroda před existencí člověka). V nejširším slova smyslu nazýváme kulturou vše, co člověk vytvořil a vymyslel. Kultura je tedy výlučně lidským výtvozem, i když má hluboké biologické kořeny; jejím základem jsou informace přenášené téměř výhradně symboly. Kultura v užším slova smyslu zahrnuje soubor pravidel nebo standardů, podmiňujících chování, jež spadá do rozsahu proměnlivosti chování členů dané společnosti „považovaného za vhodné a přijatelné“. Kultura představuje kvalitativně novou evoluci biosféry: umožňuje nabytí, uložení a výměnu informací v dané generaci včetně přenosu z generace na generaci a ovlivňuje jednání lidí uvnitř dané společnosti i vůči lidem jiné společnosti. Kultura se tak stala nejmocnějším nástrojem člověka; skrze ni těží energii, materiál a informace a zprostředkovává vztah v biosféře – kultura řídí a uskutečňuje ofenzivní adaptaci v biosféře. Symboly (myšlené, psané, malované, modelované, vyjádřené v hudbě nebo v gestech – mimika, gestika, pantomimika) dosáhly nejvyššího vyjádření v lidském jazyce. Symbolismus se pojí s ritualizací: pohřební zvyky, zasvěcovací obřady, sexuální chování a jiné rituály kodifikované kulturou a jejími nositeli. Všechny fyzické struktury a duševní projevy, které nás tvoří lidmi, jsou sice evolučně mladé, ale stojí na starobylých biologických základech. Člověk je bilaterálně souměrný (symetrie), jeho tělo má rozlišené dva konce – hlavový a ocasní (polarita) a stavba těla je odvozena od opakujících se stavebních jednotek (metamerie). Člověk se vyvíjel ze zvířecích forem, vzpřimoval se, začal chodit po dvou, mluvit, vyrábět nástroje a zásadním způsobem přetvářet přírodu. To je půdorys vymezující dějiny obecné (bio-socio-kulturní) antropologie.

DĚJINY ANTROPOLOGIE

Starověk

Vědecké počátky antropologie (a řady dalších příbuzných společenských a přírodních věd) sahají až do starověku a souvisí s onou dobou velkého přelomu, která nastala před pětadvaceti stoletími. Tehdy, v historickém údobí, které německý filozof **Karl Jaspers** označil za „osový věk“, se objevili na sprašových rovinách Číny **Lao-c'** a **Konfucius**, pod horkým indickým sluncem **Buddha**, v nedohledných pásmech íránských horstev **Zarathuštra**, okolo Mrtvého moře **starozákonní proroci** a ve východním Středomoří řečtí představitelé milétské školy a později filozofové **Sókratés** a **Platón**. Tito mudrcové přinášeli změnu, nový pohled na člověka a jeho místo ve společnosti a přírodě. I když navazovali na mýty a opírali se o ně, začali vidět člověka, společnost a přírodu jinak, mnohem obecněji a abstraktněji, teoreticky. Vůli bohů nahradily logické principy aktivního jednání, sakrální vzory jednoznačně určující charakter každodenního lidského konání vystřídaly všeobecné rady: „poznej sama sebe“ (Cheilon), „pečuj o vše“ (Periandros), „všeho s mírou“ (Solón), „všechno má svůj čas“ (Pittakos), „odplácej křivdu ctností“ (Lao-c'), „co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim“ (Konfucius). Platón definoval pojem „člověk“ (*anthrōpos*) takto: „Toto jméno *anthrōpos* znamená, že zatímco ostatní živí tvorové žádou z věcí, které vidí, neprohližejí, ani o ní neuvažují, ani ji nezkoumají, člověk jakmile něco uvidí, hned to také zkoumá (*anathrei*) a uvažuje o tom, co viděl (*opópen*). Proto byl člověk jako jediný ze všech živočichů správně pojmenován *anthrōpos*, zkoumající, co uviděl (*anathrón ha opópe*).“

V díle Platóna a jiných řeckých filozofů, stejně jako v díle Konfucia a dalších čínských filozofů tak byly položeny základy disciplíny, kterou dnes nazýváme **filozofická antropologie**.

Lao-c'

(„Mistr Lao“, též Starý Mistr, kolem 570–490 př. n. l.)

čínský myslitel; pololegendární osobnost, jíž se připisuje autorství *Tao-te-ťing* (Kniha o Cestě a ctnosti) a vytvoření taoismu.

Konfucius

(Kchung Čchiou; Kchung-fu-c', „Mistr Kchung“, 551–479 př. n. l.)

čínský filozof a etik; tvůrce jednoho z nejstarších morálně-etických a státoprávních učení, dochovaného v *Lun-jü* (Hovory, česky: *Hovory Konfuciovy*. Praha: Laichter, 1940), o uspořádání vztahů a zájmů jednotlivce, společnosti a státu. V Číně je uctíván jako jeden z největších mudrců všech dob. Konfucius pohlížel na rodinu jako na mikrokosmos státu, jeho základní článek. Panovník byl otcem všeho lidstva a představitel státní správy na určitém stupni hierarchie byli mnohdy označováni jako „rodiče lidu“.

Konfuciovo učení, konfucianismus, se stalo jedním z nejdůležitějších pilířů čínské morálky a chování v nejširším smyslu.

Buddha

(ze sanskrtu: Buddha, „Probuzený“ – ustálený překlad „Osvícený“ poněkud zavádí, protože k „procitnutí“ nedošlo díky osvícení shůry, nýbrž vlastním úsilím)

čestný titul, pod nímž je znám indický mudrc z rodu Šákjů (Šákjamuni), vlastním jménem Siddhártha Gautama (564/563 př. n. l., Kapilavastu, Indie – 484/483 př. n. l., Kušinagara, Indie), od okamžiku, kdy v místě zvaném Bódhgaja, pod rozložitou smokvoní, duchovně procitl, prozřel podstatu strastného bytí a našel cestu k vysvobození, označovanou jako buddhismus. Vedle široce přijímané „opravené cejlonské chronologie“, kterou zde používáme, považují někteří badatelé za nezbytné posunout Buddhovu dobu na základě indických pramenů o 115 let dopředu, a tedy datovat jeho dobu do 5./4. století př. n. l. Buddhistický postoj k světu má ohlas i v moderní přírodovědě.

Zarathuštra

(jeho narození se klade do doby mezi 6. až 8. století př. n. l.)

perský náboženský učitel a reformátor. Postava Zarathuštry je obklopena mnoha legendami, neboť jeho život, působení a smrt nejsou doloženy žádnými spolehlivými fakty. Peršané uctívali mnoho bohů a bůžků, které nazývali *daiva*. Velké úctě se těšil kult přírodních sil, zvláště ohně, který byl uctíván pro svou očištnou sílu. Bohům se obětovaly velké oběti dobytka (hekatomby). Zvláštní postavení měl kult dobrého ducha Ahura Mazdy, který bojuje se silami zla ztělesněnými v postavě ducha Angra Mainju. Kult Ahura Mazdy byl oficiálním kultem achaimenovských panovníků.

Zarathuštra vypracoval nábožensko-sociální soustavu založenou na dualismu dobra a zla, mezi nimiž může člověk volit. Zachoval dualistický kult Ahura Mazdy, kterého povýšil na jediného boha a z ostatních daivů učinil demony. Vystupoval také proti hromadným obětem dobytka. V jeho učení svět řídí dobrý duch Ahura Mazda, Pán moudrosti, se svými pomocníky (Dobrá mysl, Nejlepší řád, Zbožnost, Oddanost, Výborná vláda, Zdraví a Nesmrtelnost) a vede lidi k dobru a práci, zejména k práci v zemědělství, které je nejužitečnější lidskou činností. Proti Pánu moudrosti stojí satan, Angra Mainju, Duch zhouby, kterému slouží démoni. Mravní povinností člověka je stát na straně dobra a dokonalý stát se má podobat nebeské organizaci. Král má podporovat právo, pracovitost a boj proti zlu, jeho rádcové mají chránit poddané a jeho bojovníci mají válčit se zlem. Zarathuštrovo učení se pomalu šířilo Íránem a ve 3. století n. l. se stalo státním náboženstvím sásánovské Persie. Postupně také vznikala posvátná kniha jeho učení – Avesta, jejíž nejstarší část (gháty) obsahuje Zarathuštrovy výroky.

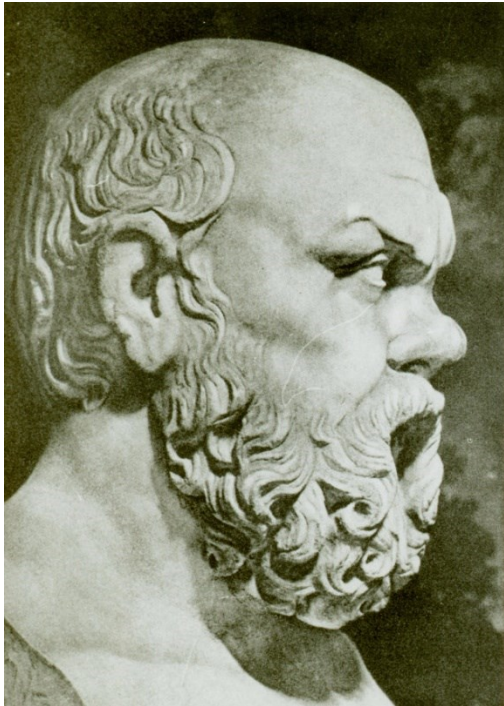
Sókratés

(asi 469 př. n. l., Athény, Řecko – 399 př. n. l., Athény, Řecko)

řecký filozof a učitel moudrosti; pokládán za nejmoudřejšího z Řeků. Ve svých úvahách se zabýval jednáním člověka, jehož chtěl vést poznáním k dobru – užíval k tomu svou metodu induktivního myšlení: odvozování výroků z jedinečných premis, rozšiřování okruhu platnosti a postupného zobecňování. Když byl odsouzen k smrti za to, že prý kazí mládež a zavádí

nová božstva, nepoužil, jako obvykle při vysvětlování filozofických problémů, své postupně rozvíjené logické argumentace, ale ukázněně se podrobil trestu. Sókratés nezanechal žádný spis, ale přesto je jeho učení známo z děl jeho žáků: z Platónových dialogů *Obrana Sókrata* a *Kritón* a z Xenofontových *Vzpomínek na Sókrata*.

Německý filozof Karl Jaspers řadí Sókrata (vedle Buddha, Konfucia a Ježíše Krista) mezi čtyři směřodátne postavy světových dějin.

Sókratés (469–399 př. n. l.)

Platón

(427–347 př. n. l.)

řecký filozof; zakladatel objektivního idealismu. Soudil, že pravou skutečnost nelze uchopit smysly, ale jen rozumovým poznáním. Zkoumal povahu pojmů a přispěl tak i k rozvoji dialektiky a logiky. Je podle něho nazván také jeden z filozofických směrů v matematice – platonismus.

Platón se pokusil definovat člověka (anthrōpos). Názory na základní lidské hodnoty a ctnosti Platón sděloval ve formě dialogů, které začal psát brzy po Sókratově smrti roku 399 př. n. l. K jejich proslulosti přispěl nejen jejich obsah, ale hlavně Platónův nesporný básnický talent, pro nějž bývají označovány také jako dramata v próze. Nejvýznamnějším Platónovým dílem je politicko-filozofický spis *Ústava (Politeia)*, ve které – v reakci na odsouzení svého učitele Sókrata k smrti a všeobecný úpadek Athén po peloponnéských válkách – nastínil svoji vizi ideální, spravedlivě uspořádané obce (ačkoliv vůdčí ideou je ve skutečnosti vymezení pojmu spravedlnosti v reakci na učení sofistů; obec je však podle Platóna „člověk psaný velkými písmeny“, a proto se na ní demonstrují etické koncepty lépe). Ta by se měla sestávat ze tří hierarchicky rozvrstvených tříd, přičemž vládu v obci by měli mít v rukou filozofové, kteří jsou jako jediní schopni prostřednictvím rozumu dospět k poznání nejvyšších idejí (Dobro,

Spravedlnost, Krása). Nejen na tehdejší dobu byla progresivní myšlenka principiální rovnosti žen a mužů (kterou odmítal i Platónův žák Aristotelés); na druhé straně Platón v Ústavě obhajuje v zájmu zachování své obce mimo jiné cenzuru, komunismus žen, dětí a majetku, eugenickou politiku (eugenika) a paternalismus vládců, což vedlo například Karla R. Poppera k označení Platóna za předchůdce moderního totalitarismu.

Ústava je považována za jedno ze základních děl západní (politické) filozofie, a to zejména pro stanovení řady základních otázek ve vztahu jedince a společnosti. Méně úspěšný byl Platón ve snaze uskutečnit v Syrakúsách svoji ideální obec v praxi. Platónova filozofická škola v Athénách byla pojmenována Akadémiá.

Mezi další jeho významná díla patří mimo jiné *Obrana Sokrata*, *Gorgias*, *Protagoras*, *Symposion*, *Parmenides*, *Timaios*, *Politikos*, *Zákony* a další. (Od začátku 90. let 20. století až do současnosti vycházejí Platónovy spisy v nakladatelství Oikoymenh [dříve ISE], v roce 2003 vyšly sebrané spisy [*Spisy I–V*] v překladu Františka Novotného.)

Platón (427–347 př. n. l.)

Formativní základy biologické (fyzické) antropologie a anatomie jsou obsaženy v pracích antických lékařů a přírodovědců, zejména **Hippokrata z Kóu** (kolem 460–kolem 375 př. n. l.), **Hérofila** (335–280 př. n. l.) a **Galéna z Pergamu** (asi 129–199), jejichž dílo až do novověku tvořilo základ medicínských věd. Hérofilos, působící v alexandrijském Múseiu, tehdejším středisku světové vzdělanosti, byl prvním lékařem, který za přítomnosti žáků a asistentů prováděl pitvy mrtvol. Údajně mu bylo dovoleno provádět vivisekci. Pitvy mu poskytly dostatek materiálu k úvahám o stavbě a fungování lidského těla a k vybudování základů vědecké anatomie a fyzické antropologie. Antičtí Řekové dále například soudili, že lidské myšlení, cítění a chování úzce souvisí s morfologií těla a jeho fyziologickými funkcemi. Předpokládali, že v lidském těle kolují čtyři hlavní šťávy: „červená krev“ – *sanguis*, „žlutá žluč“ – *cholé*, „bělavá tekutina“ – *flegma* a „černá žluč“, zřejmě „sražená

krev“ – *melancholé*. Hippokratés soudil, že převaha jedné z nich a jejich vzájemný poměr určuje schopnosti a typ chování člověka. Převaha žluči předurčovala rychlé a prudké reakce cholerika, schopného často a silně vzplanout a bezprostředně se zaujmout pro věc i myšlenku. Převaha krve u sangviniků znamenala sice pomalejší, ale zato trvalejší reakce, hlubší zájem a soustředění. Černá žluč byla příčinou nevýrazných pocitů a chabých reakcí melancholiků. Lidé s převahou bělavé tekutiny byli označováni jako flegmatici, reagující pomalu a někdy i povrchně. Toto členění jako nejhrubší klasifikaci typů lidské osobnosti používají antropologové a psychologové dodnes (viz člověk – psychosomatická typologie, člověk – typologie osobnosti). Hippokratés totiž pravdivě vystihl a správně popsal základní způsoby lidských reakcí, i když vycházel z mylných předpokladů o šťávách v lidském těle a o jejich fyziologických účincích. Hippokratova teorie je tak případem správného popisu pravdivého jevu, ovšem s chybně vystiženými příčinami.

Hippokratés z Kóu

(kolem 460 př. n. l., řecký ostrov Kós – kolem 375 př. n. l., Larissa, Řecko)

řecký lékař a filozof; jeden z nejproslulejších lékařů starověku. Založil lékařskou školu vycházející z principu, že nemoc je přirozený stav a proces. V medicíně navázal na přírodní filozofii a humorální teorii (o šťávách v lidském těle) spojil s pozorováním projevů zdraví a nemocí. Osobitým způsobem spojil Empedoklovo filozofické učení o čtyřech základních živlech (ohni, vzduchu, zemi, vodě) s teorií o tělesných tekutinách, které údajně působí na lidské zdraví a určují temperament každého člověka. Domníval se, že temperament člověka je dán převahou jedné ze čtyř základních tekutin, které obsahuje lidské tělo: „červená krev“ – *sanguis*, „žlutá žluč“ – *cholé*, „bělavá tekutina“ – *flegma* a „černá žluč“, zřejmě sražená krev – *melancholé*. Soudil, že převaha jedné z nich a jejich vzájemný poměr určuje schopnosti a typ chování člověka. Převaha žluči předurčovala rychlé a prudké reakce cholerika, schopného často a silně vzplanout a bezprostředně se zaujmout pro věc i myšlenku. Převaha krve u sangviniků znamenala sice pomalejší, ale zato trvalejší reakce, hlubší zájem a soustředění. Černá žluč byla příčinou nevýrazných pocitů a chabých reakcí melancholiků. Lidé s převahou bělavé tekutiny byli označováni jako flegmatici, reagující pomalu a někdy i povrchně. Toto členění jako nejhrubší klasifikaci typů lidské osobnosti používají antropologové a psychologové dodnes.

Soudil, že životospráva a zdravé prostředí jsou základem zdraví a tělesné harmonie. Normální stav lidského organismu závisí na správném poměru těchto tělesných tekutin a působení vnějšího prostředí. Porušení rovnováhy ovšem způsobuje nemoc, jejíž konkrétní příčiny je možné odhalit pouze prostřednictvím empirického zkoumání. Vlastní léčba proto měla obnovit původní „přírodní“ harmonii. Při léčení Hippokratés prosazoval zásadu přinášet užitek a neškodit s důrazem na hygienicko-dietickou a farmaceutickou terapii.

Zdůrazňoval individuální přístup k nemocnému. Stanovil etické požadavky na jednání lékařů (Hippokratova přísaha; česky vyšlo: *Hippokratova lékařská přísaha*, 1982). Odmítl pověry a primitivní léčitelskou magii a položil základy medicíny jako vědeckého oboru. Je mu připisováno rozsáhlé dílo *Corpus Hippocraticum* (Hippokratovský soubor, 58 spisů v 73 knihách) pojednávající, kromě jiného, o anatomii, fyziologii, chirurgii nebo o vlivu prostředí na organismus.

V oblasti anatomie jsou Hippokratovy názory poznamenány nedostatečnými možnostmi přesného bádání. Z jeho prací je zřejmé, že byl odkázán na pitvy zvířat, i když jeho velice přesné popisy kostí lebky a žeber svědčí i o tom, že měl možnost empirického studia lidských koster. Hippokratovy představy o fyziologii jsou ale poněkud naivní. Domníval se například, že studená krev proudí z jater (*hepar*) a ze sleziny do pravé poloviny srdce, v levé srdeční komoře se zahřívá a odtud proudí teplá krev do cév.

Přes řadu omylů Hippokrates výrazným způsobem ovlivnil další vývoj studia a léčby lidského organismu. Svědčí o tom ostatně fakt, že právě s jeho jménem je spojena slavná přísaha, která kodifikuje vztah lékaře k nemocnému a zakládá etickou dimenzi vědy o člověku.

Hérofilos

(Herophilos, 335 př. n. l., Chalcedon, nyní Kadiköy, Turecko – 280 př. n. l.)

řecký lékař. Působil v alexandrijském Múseiu, tehdejším středisku vzdělanosti, kde spolu s Erasistratem založili lékařskou školu. Byl prvním lékařem, který pitval mrtvolu za přítomnosti žáků a asistentů. Údajně mu bylo dovoleno provádět vivisekci. Pitvy mu poskytly dostatek materiálu k tomu, aby položil základy vědecké anatomie – je proto právem nazýván otcem anatomie. Poprvé funkčně odlišil nervy od šlach a cév, nervy rozdělil na smyslové (senzorické) a pohybové (motorické), tepny odlišil od žil podle anatomické stavby; z vnitřních orgánů studoval dále zejména: mozek (popsal mozkové dutiny), míchu, játra, slinivku břišní, mizní cévy, slinné žlázy, pohlavní orgány, oko a nervy oka. V lidském těle jsou podle něho hlavními pochody: zažívání (s hlavním orgánem játry), zahřívání (se srdcem jako hlavním orgánem), vnímání (podmíněné nervy) a myšlení (s centrem v mozku). Nervy si představoval jako trubice naplněné proudícím fluidem, analogicky k cévám naplněným krví.

Vytvořil některé anatomické termíny používané do současnosti – *reticula*, *duodenum*. Věnoval pozornost příznakům choroby, čímž položil základy symptomatologie. Jako první klinicky využíval pulz (měřený pomocí vodních hodin – klepsydra). Hérofilovy spisy se nedochovaly, ve zlomcích je však najdeme v odkazech v Galénových spisech.

Hérofilos svým zájmem o empirické studium lidského těla anticipoval vznik fyzické antropologie

Galénos z Pergamu

(asi 129, Pergamon [dnes Bergama], Turecko – asi 199, Řím, Itálie)

řecký lékař, anatom a filozof; tvůrce významného eklektického systému, který do značné míry obsáhl antické poznatky z oblasti medicíny, anatomie a fyziologie, a přispěl tak k budování problémových okruhů, které dnes zařazujeme do fyzické antropologie. Galénos se věnoval studiu medicíny a filozofie již od mládí, od roku 157 pracoval jako lékař v gladiátorské škole (zde jako jeden z prvních lékařů používal masáže jako prostředku k uvolnění svalstva), od roku 161 působil v Římě, kde se věnoval výzkumné činnosti a lékařské praxi (kolem roku 196 se stal osobním lékařem císaře Marka Aurelia a posléze i jeho syna Commoda).

Galénos je zakladatelskou osobností lékařské vědecké metodologie, tvůrcem prvního uceleného medicínského systému (v lékařských výzkumech navázal na svého předchůdce Hippokrata, zejména na jeho humorální teorii tělesných šťáv), kde je lidské tělo podle

Galénova názoru mikrokosmem, obdobou vnějšího světa (makrosvěta). Čtyřem světovým živlům (ohni, vodě, vzduchu, zemi) proto podle něho v lidském těle odpovídají čtyři základní šťávy (krev, sliz, žlutá žluč, černá žluč), na jejichž stavu a vzájemných poměrech závisí zdraví organismu. Hippokratově nauce o šťávách dal její definitivní podobu. Za centrum lidského těla (a vlastně každého živočicha) přitom Galénos považoval nikoli hlavu a v ní uložený mozek (tak jak je tomu dnes), nýbrž játra (ta podle něho stojí za krvetvorbou) a společně s nimi srdce, které slouží jako zdroj tělesného tepla. Základní zásady tohoto učení obsahuje jeho spis *Techné iátriké* (Lékařské umění). Galénos dále soudil, že základem medicíny je anatomie – jako jeden z prvních lékařů při veřejných pitvách zvířat (například hus, prasat či ovcí) mimo jiné dospěl k přesvědčení, že po anatomické stránce není rozdílu mezi tělem člověka a tělem zvířete. Jeho řecký spis *Peri tón anatomikón encheiréseón* (Praktická anatomie, 15 knih) je nejdůležitější antické pojednání o anatomii, byť obsahuje mnoho omylů. Zdrojem Galénových omylů bylo přejímání nálezů získaných pitvou zvířat a jejich aplikace v anatomii lidského těla. Galénova anatomie, včetně chyb, se stala součástí církevní dogmatiky a byla vyučována na lékařských fakultách do 16. století („*Galenos dixit*“).

Galénos je autorem několika set vědeckých pojednání, která až do novověku tvořila základ medicínských věd a jejich autor byl nezpochybnitelnou autoritou. Od lékařů vyžadoval rovněž filozofické vzdělání a sám významně obohatil antickou logiku.

Antičtí Řekové vytvořili i rudimentární základy antropologie v její celostní podobě interdisciplinární bio-socio-kulturní vědy, kterou dnes považujeme (jistěže na úrovni moderních teorií, metodologií a sofistických výzkumných metod a technik) za nejadekvátnější koncepci. Z tohoto hlediska bývá pak jako „první antropolog“ označován řecký filozof a polyhistor **Aristotelés ze Stageiry** v Makedonii (384–322 př. n. l.). Aristotelovi je rovněž připisováno první užití termínu „anthropologie“ (v etickém spisu *Etika Nikomachova*), i když v poněkud jiném smyslu, než se objevoval později a než je používán dnes. Jeho mladší krajan **Poseidónios z Apameie** (asi 135–51 př. n. l.) si všímal i působení takových jevů, jako byla dějinná atmosféra, psychologie, konkrétní příčiny, které poznamenaly výsledky jednotlivých událostí. Důraz na komplexně pojaté faktory přírodního, společenského i psychického a psychologického směru bychom mohli považovat za předzvěst moderního antropologického přístupu. V době, kdy žil, došlo na více místech k velkým povstáním otroků. Poseidónios proto v hodnocení dějinných událostí své doby vycházel i z důsledků a změn, které přinesly tyto ekonomické a sociální konflikty. Vedle Aristotela bývá považován za jednoho z prvních antropologů, kteří stáli na počátku dnes moderní koncepce antropologie jako celostní (bio-socio-kulturní) vědy.

Aristotelés ze Stageiry

(384 př. n. l., Stageira [Makedonie] Řecko – 322 př. n. l., Chalkida, Řecko)

řecký filozof a polyhistor. Jeho encyklopedické dílo ovlivňovalo po dvě tisíciletí vývoj řady vědních odvětví. Ve spisech shrnutých později pod názvem *Organon* (česky: *Organon I–VI*. Praha: Československá akademie věd a umění, Academia, 1958-1978) položil základy analytického uvažování a klasické logiky; bývá označován i za „prvního antropologa“, neboť ve svých spisech shromáždil poznatky tehdejší doby o člověku. Aristotelovi je rovněž

připisováno první užití termínu „anthropologie“ (v etickém spisu *Etika Nikomachovi*, adresovaném jeho synovi [česky: *Etika Nikomachova*. Praha: Laichter, 1937; předtím *Ethika Nikomachova*, 1888), i když v poněkud odlišném smyslu, než se objevoval později a než je používán dnes.

Aristotelovo dílo tzv. *Corpus Aristotelicum*, uspořádané podle oborů jeho následníky, obsahuje spisy: logické, ontologické – tj. metafyzické (pojednávající o základech jsoucna; název metafyzika je odvozen od toho, že pořadatel Aristotelova díla Aristoníkos z Rhodu je zařadil za spisy fyzikální, přírodně filozofické a přírodovědecké). Další Aristotelovy spisy se týkají etiky, politiky a slovesného umění (*Poetika*, česky 1948 [Praha: Laichter], 1929, 1884 [Aristotelova kniha *O básnictví*], *Rétorika*, česky 1948 [Praha: Laichter]).

Aristotelés ve svém bádání přešel od spekulativní filozofie platónského typu k empirické vědě a vytvořil základy formální logiky. Odmítl Platónovu teorii *anamnéze* (kdy vše je odrazem určité ideální ideje v nadsvětí a uvědomování si podstaty spočívá v rozvzpomínání si na ideální stav) a zdůraznil význam smyslového poznání. K vzniku věcí je podle aristotelské teorie třeba čtyř faktorů: látky, tvaru, účelu a hybné příčiny. Za příčinu pohybu vyhlásil tzv. prvního hybatele [Boha] (*to próton kinún akínetón*). Jeho estetika je založena na principu „tvůrčího napodobování“, *mimésis*. S maximální přesností a pečlivostí se věnoval zkoumání rozmanitých entit okolního světa a všeho živého: člověkem počínaje přes další živočichy; podle Aristotela se od nich člověk, jehož označil jako *to zóon politikon*, odlišuje svou přirozeností a schopností rozvoje společenského života. Kromě člověka klasifikoval na pět set ostatních živočichů. Za centrum duševního života považoval srdce, mozek podle něj slouží k ochlazení krve. Je zřejmé, že ve snaze pochopit to, k čemu ve své době neměl adekvátní prostředky, se dopouštěl řady omylů jak ve svých vlastních hypotézách, tak i v citaci zpráv, které přebíral od jiných autorů. Z této oblasti lze uvést některé z jeho názorů na sexualitu: samčí vajíčko považoval za nositele duše budoucího živočicha, kdežto samičí za látku, z níž se živočich vytvoří. Další, půvabně kuriózní názor citujeme v překladu podle pojednání o Aristotelovi z pera Jonathana Barnese (Hare – Barnes – Chadwick, 1994: 182): „Hadi kopulují tak, že se navzájem ovíjejí; nemají však žádná varlata, ani žádný penis, jak jsem již řekl dříve – žádný penis, protože nemají nohy, žádná varlata [...] kvůli své délce. Neboť protože jsou přirozeně tak dlouzí, kdyby zde byla další zpoždění v oblasti varlat, semeno by se ochladilo, díky svému pomalému postupu. (To se stává u mužů, kteří mají velký penis: jsou méně plodní než ti, kteří mají menší penis, protože studené semeno není plodné a semeno, které se dopravuje na příliš velkou vzdálenost, se ochlazuje.)“

Od pojetí člověka jakožto „tvora společenského“ se odvíjí Aristotelova politická teorie, kterou (společně s etikou) považoval za nejvyšší „vědu“ – právě proto, že přinášela moudrost (*frónésis*) zaměřenou prakticky, tj. k fungování obce. Politická jednotka (*polis*) je pro Aristotela předpokladem jakéhokoliv politického rozvažování (na rozdíl například od liberalismu, který se existenci této jednotky snaží zpětně ospravedlnit); obec tak předchází existenci jednotlivce stejně tak, jako člověk předchází existenci své ruky. To je základní význam teze o *zóon politikon*. Obec je zároveň společenstvím duchovním a mravním; jde v ní primárně o to, *jak žít dobře (ctnostně)* a naplňovat tak etický ideál blaženosti (*eudaimonia*), nikoliv pouze o to, *jak žít spolu v míru* (to je pro změnu klíčová otázka moderního západního politického myšlení počínaje Thomasem Hobbesem, vyvěrající ze zjištění, že nelze odhalit jakési imanentní, objektivní měřítko správnosti/spravedlnosti/dobrého života, jež antičtí autoři předpokládali).

Ve svém nejvýznamnějším díle *Politika* (česky: Praha: Laichter, 1939; předtím *Aristotelova Politika*, 1895), které podle všeho netvoří koherentní celek a původně – jako učební text v Aristotelově škole Lykeion – zřejmě nebylo ani určeno k vydání, sleduje dva cíle: Za první, vymezuje se vůči svému učiteli Platónovi, zejména v kritice některých aspektů jeho ideální obce, jak ji Platón podal ve spisu *Ústava* (společné vlastnictví žen, dětí a majetku, maximální jednotnost obce, hierarchická nerovnost mezi třídami obyvatel apod.; česky 1921). Za druhé – a zde se reprodukuje Aristotelova empirická orientace – nabízí analýzu existujících ústavních zřízení v tehdy známém světě, na jejímž základě konstruuje známou typologii zřízení (v dnešní terminologii režimů).

Poseidónios z Apameie

(asi 135–51 př. n. l.)

řecký filozof, astronom, geograf a historik pozdního helénismu; představitel stoicismu. Poseidónios patřil k největším učencům své doby, v jeho díle se filozofie integrálně spojovala s ostatními vědami – o světě, kosmu, historii, o člověku a jeho psychologii. (O akribii jeho závěrů svědčí i to, že byl prvním pozorovatelem, který si logicky spojil fáze mořského přílivu a odlivu s fázemi lunárních cyklů.) Poseidóniův význam tkví rovněž v tom, že byl jedním z mála systematicků řeckého vědění. Jeho spisy se však nezachovaly, ačkoliv ovlivnily všechny tehdejší Poseidóniovy následníky z řeckého i římského prostředí. Významní Římané první poloviny 1. století př. n. l. zajížděli na Rhodos, aby mohli poslouchat jeho přednášky. Jeho učení známe z excerpt a informací, jež od něj přejímali další učenci, kteří využívali jeho obrovské erudice. Na svých úředních i výzkumných cestách Poseidónios poznal rovněž větší část západního Středomoří, proto mohly být jeho údaje a úsudky dostatečně přesné. Z jeho spisu *Historiá hé meta Polybion* (Dějiny po Polybiovi) čerpal geograf Strabón jak historické, tak zeměpisné údaje. Převzal i jeho zprávu o významném vítězství keltských Bójů, jimž se v roce 113 př. n. l. podařilo v oblasti dnešního Krušnohoří odrazit útok germánských Kimbrů, což je první historická zmínka vztahující se k dění na našem území.

Poseidónios ve svých názorech na genezi života vycházel z předpokladu, že nositelem jednoty světa je životní síla (*zótikeé dynamis*), jejímž zdrojem je slunce. Mnohotvárným působením životní síly podle jeho názoru vznikají stupňovitě se lišící bytosti – od neorganických útvarů přes rostliny a živočichy až k lidem, hrdinům, démonům a bohům. Počátek lidských dějin Poseidónios spojuje s tzv. zlatým věkem, který charakterizuje jako období nevinnosti, kdy byl člověk nejbliže božskému ohni. Lidé v této době obývali jeskyně a duté stromy, neznali žádná provinění a nepotřebovali ochranu zákonů. Následující etapa, ve které se člověk pozdvihl z původního položivočišného stavu, byla spjata s civilizačním pokrokem, zejména technickými a vědeckými objevy, rozvojem řemesel a umění. Podle Poseidónia ale současně s civilizačním pokrokem můžeme sledovat úpadek mravů. Svým zájmem o genezi lidské kultury a výzkumy národního charakteru, obyčejů a mravů různých etnik a národů Poseidónios do značné míry anticipoval problémové okruhy, jimiž se zabývá současná kulturní antropologie. Při studiu tělesných a povahových rozdílů mezi Seveřany a obyvateli Středomoří například vyslovil názor, že základ civilizace netvoří citový princip (*thýmos*), který je charakteristický pro Germány a Kelty, ale princip racionality (*logos*), jenž je vlastní národům žijícím v oblasti Středomoří. Zvláštní pozornost věnoval také vlivu klimatu a míře lidské adaptability k přírodnímu prostředí. Podle jeho názoru nadměrné chladno ani tropická

vedra neprospívají rozvoji intelektu. Za limitující faktor označil také náhlé změny přirozeného prostředí, které negativně působí na člověka, živočichy i rostliny.

Poseidónios si všímal i takových jevů jako byla dějinná atmosféra, psychologie, konkrétní zápletky, které poznamenaly výsledky jednotlivých událostí. Důraz na komplexně pojaté faktory společenského i psychického směru bychom mohli považovat za předzvěst antropologického přístupu; zřetelně se jím inspiroval Plútarchos či Marcus Aurelius. Jako jeden z prvních systematicky popsal fyzické a psychické znaky a rozdíly obyvatel jižních a severních oblastí Evropy, vliv klimatu na povahové rysy člověka a míru lidské adaptability k přírodnímu prostředí. V době, kdy žil, došlo na více místech k velkým povstáním otroků, kteří museli v nelidských podmínkách pracovat v dolech na stříbro. Poseidónios proto v hodnocení dějinných událostí své doby vycházel i z důsledků a změn, které přinesly tyto ekonomické a sociální konflikty.

Poseidónios představuje prvního antropologa v moderním smyslu, neboť programově usiloval o studium člověka v jeho biologických, ekologických a sociokulturních souvislostech. Bývá proto, vedle Aristotela, považován za jednoho z prvních antropologů, jenž nadto stojí na počátku dnes moderní koncepce antropologie jako celostní (bio-socio-kulturní) vědy.